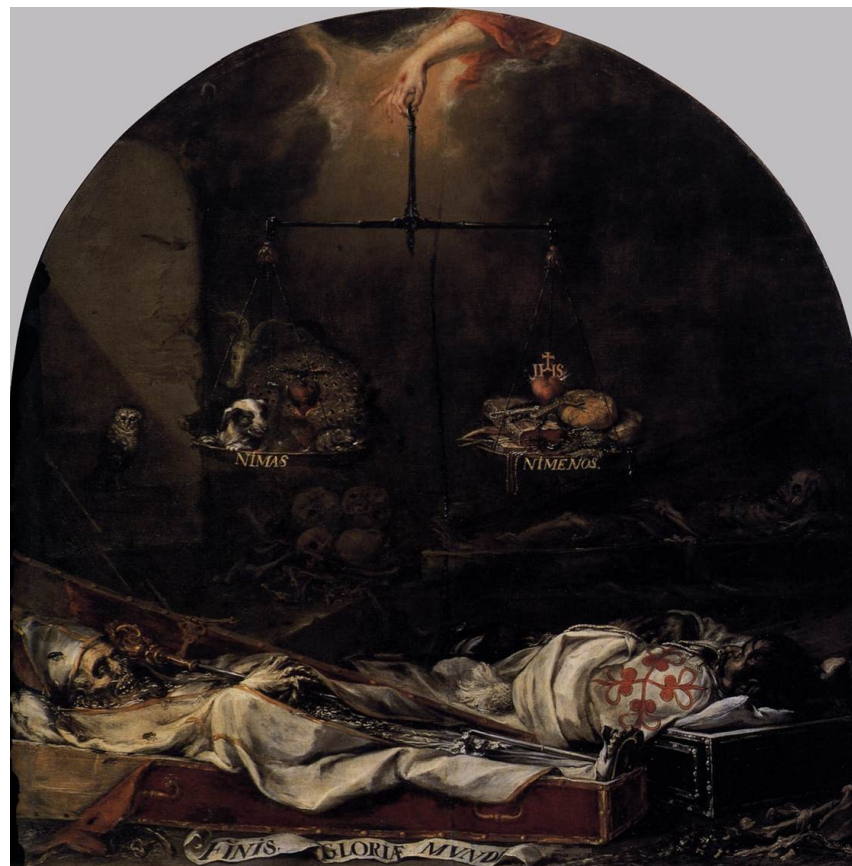

Umění baroka

Juan Valdes Leal, In ictu oculi – Finis, 1670-72, Sevilla, Hospital de la Caridad

1) Baroko jako předmět zájmu dějin umění

Heinrich Wölfflin, *Renaissance und Barock*, 1888

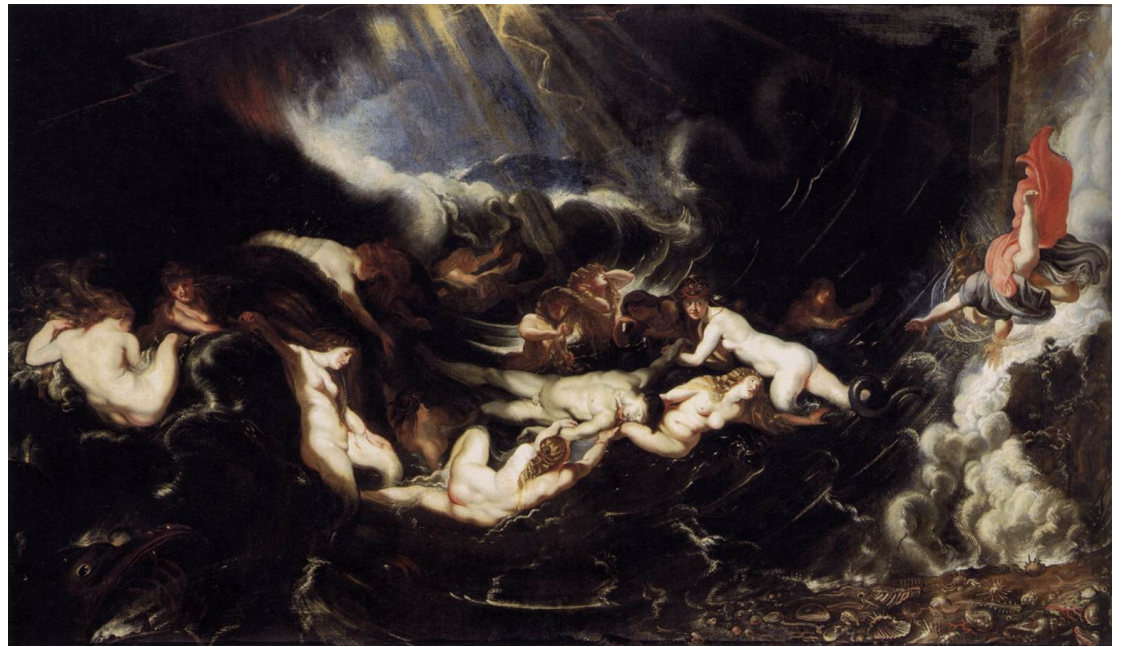
Antiteze „klasické“/renesanční – „neklasické“/barokní

- lineární (kreslířské) – malířské
- plocha – hloubka
- uzavřená forma (tektonická) – otevřená forma (atektonická)
- mnohost (mnohodílná jednota) – jednota (jednotná jednota)
- jasnost (nepodmíněná j.) – nejasnost (podmíněná j.)

Antiteze vychází z existence dvou rozdílných a komplementárních způsobů imaginace: 1) analytický, symbolický, číselný a lineární, 2) syntetický, konkrétní, prostorový a holistický.

Srovnání „klasického“ a „neklasického“ malířského díla

Raffael, Nymfa Galatea, 1511 – P. P. Rubens, Hero a Leander, cca 1605

Další srovnání: Raffael, Nymfa Galatea, 1511 – Guido Reni, Aurora, 1614

Barokní princip v pozdních slohových fázích

Chrám Venuše v Baalbeku (Sýrie)
3. stol. po Kr.

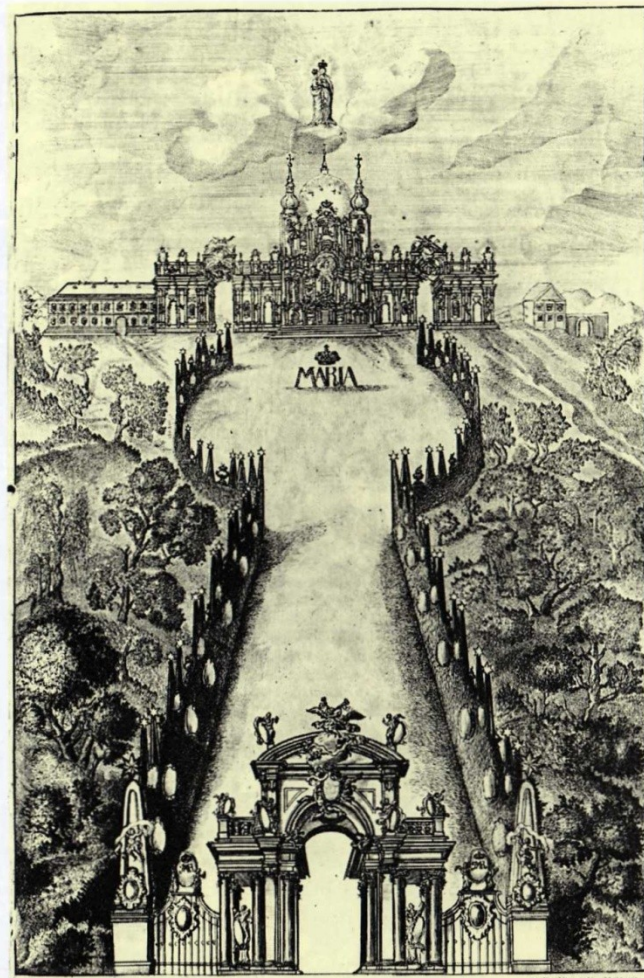
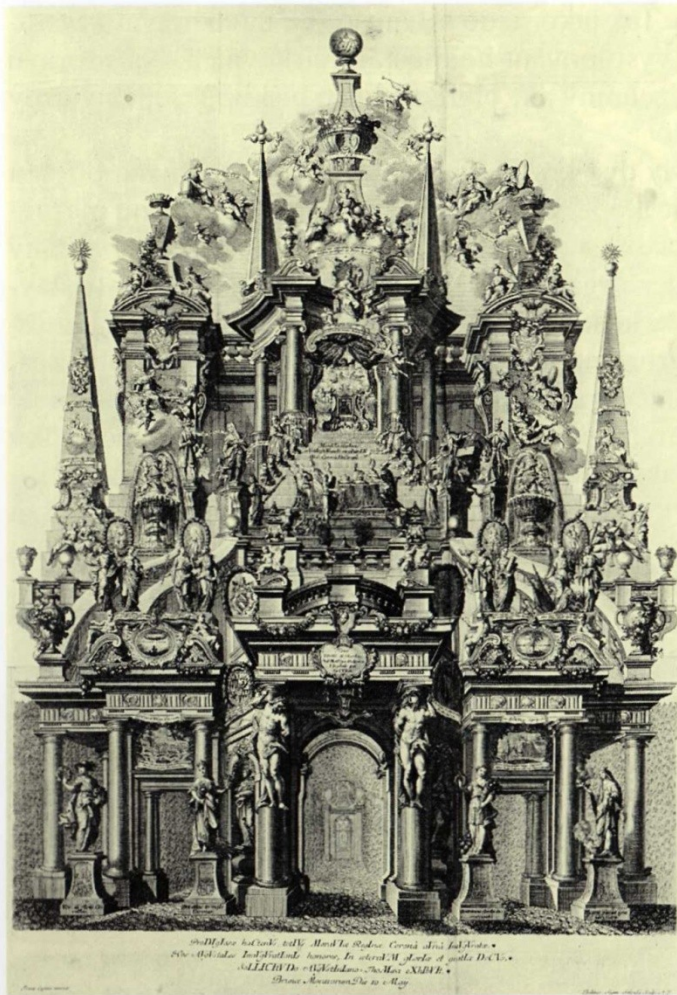

Světelský oltář v Adamově
1516-1525, tzv. gotické baroko

2) Podstatné znaky barokní výtvarné kultury

- poslední velký evropský styl – k tomu Vojtěch Jirát: „Barok je poslední obsažné slovo staré Evropy...“
- „poznání Boha skrze tento svět“ (Zdeněk Kalista), dosažení transcendentace skrze smyslové formy
- stavební červ („Bauwurmb“) a umělecká konjunktura, důraz na reprezentaci – např. monumentální klasizující stylový modus
- teatralita, až zdání, že jsem přítomen aktuální události
- úsilí o výraz pohybu a krajního vzrušení
- iluzivní rysy a popření materie
- jednota výtvarných umění: Berniniho „bel composto“ atd.
- baroko jako „art moyen“ předznamenávající masovou kulturu (Josef Válka)
- barokní festivita: za nejdokonalejší vyjádření barokní mentality lze považovat slavnosti (idem), efemérní architektura

Barokní efemerní architektura

19 Balthasar Sigmund Setletzky, Triumfální brána před kostelem sv. Tomáše v Brně
pro slavnost korunování mariánského obrazu. 1736

20 Ignaz Zeidler, Výzdoba průčelí kostela Navštívení P. Marie na Svatém Kopečku a přístupu k němu
pro svěcení mariánského obrazu. 1733

Rozdíly v konfesi: katolická a protestantská sakrální architektura (z téže doby a blízkého místa)

Jezuitský kostel v Antverpách, od 1613 – Nieuwe Kerk v Haarlemu, věž cca 1613, síň cca 1645

Barokní stylové mody

- Dynamické baroko v architektuře (Borromini, Guarini, Dientzenhoferové), dynamismus, patos a iluzionismus v sochařství a malířství (Bernini, Pozzo, Rubens)
- Klasicismus v architektuře (Mansart, Wren) a v malířství (Poussin, Lorain)
- Carravaggismus (Carravaggio, La Tour, Velázquez) vs. eklekticismus (boloňská škola)
- Realistická tendence v holandské žánrové a portrétní malbě (Hals), ale též u carravaggistů, v jezuitském prostředí aj.
- Návaznost na carravaggismus v nizozemské barokní malbě (Rembrandt, Vermeer)

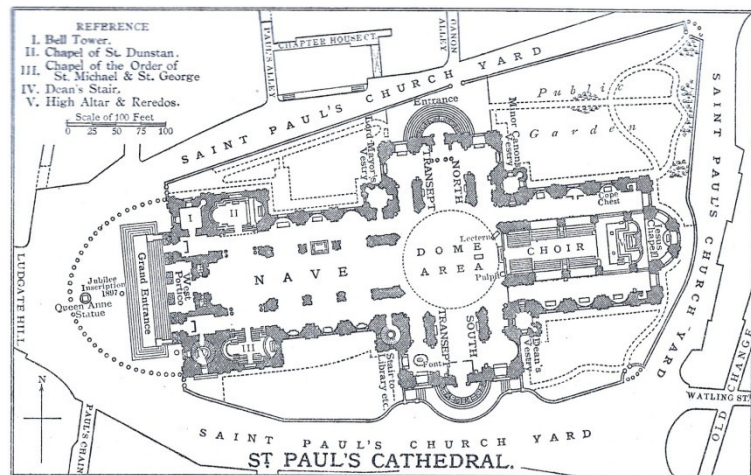
Přímo navazující styl

- Rokoko (Watteau, Boucher, Zimmermann)

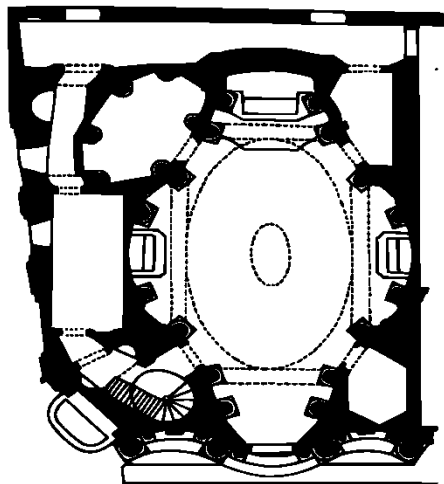
Dynamické baroko (Borromini) Barokní klasicismus (Wren)

Francesco Borromini: kostel San Carlo alle quattro fontane v Římě, N 1634, R 1638-46, fasáda od 1665

Christopher Wren: katedrála sv. Pavla v Londýně, 1675-1710

0 10 20 30 FEET
0 3 6 9 METERS

Hlavní římsa a kupole kostela San Carlo alle quattro fontane v Římě

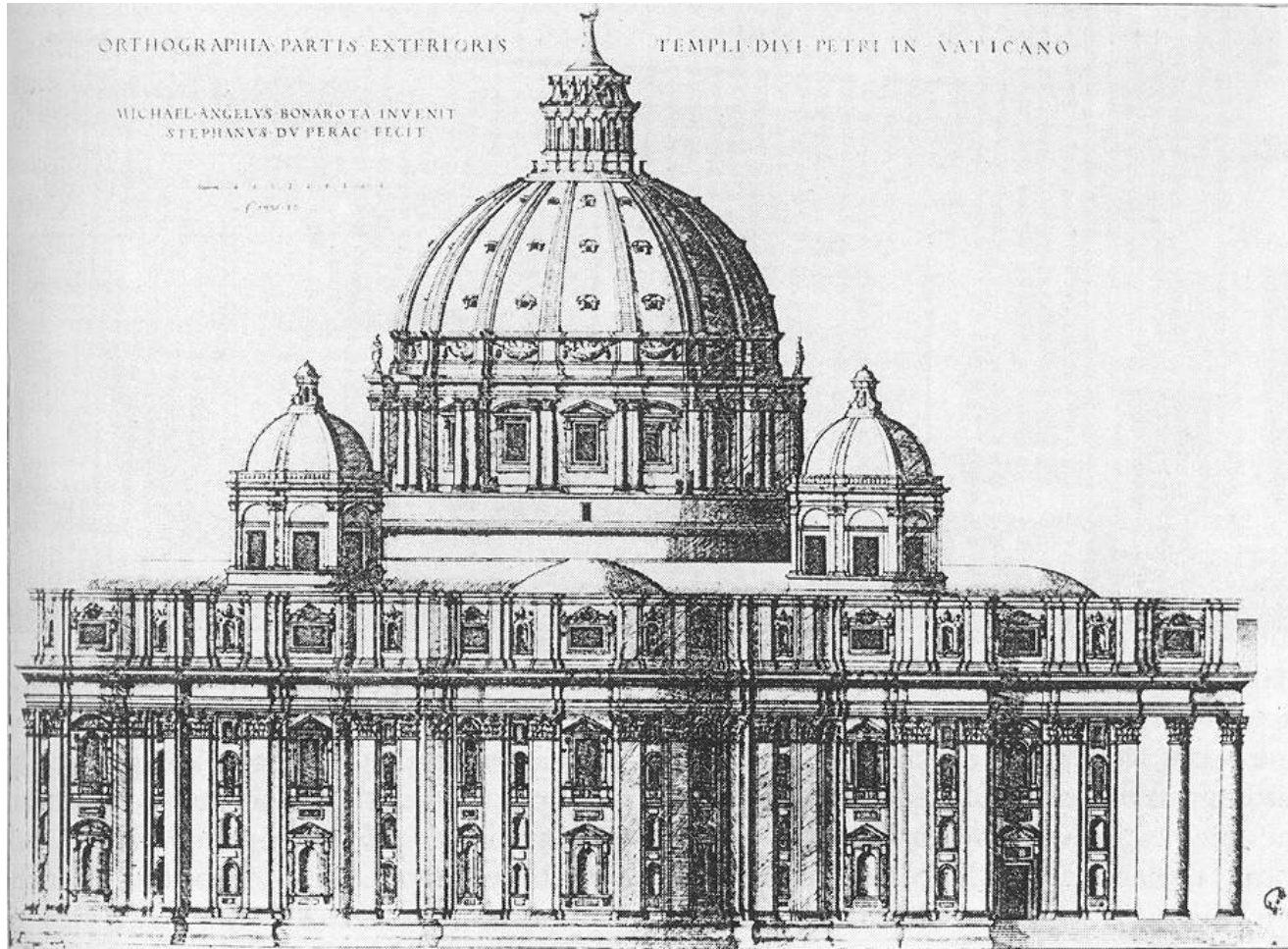
Kupole katedrály sv. Pavla v Londýně

3) Počátky barokního umění v Římě

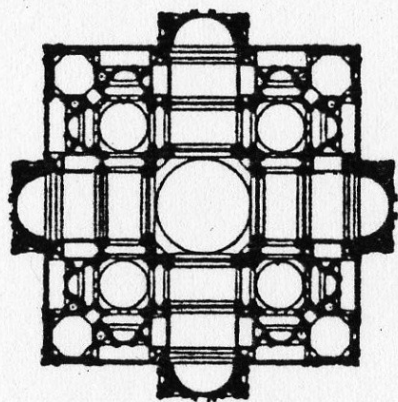

Kaple Cerasiů v kostele S. Maria del Popolo: vlevo Ukřižování sv. Petra od Caravaggia z r. 1600, vpravo Nanebevzetí Panny Marie od Annibala Carracciho z l. 1600-1601

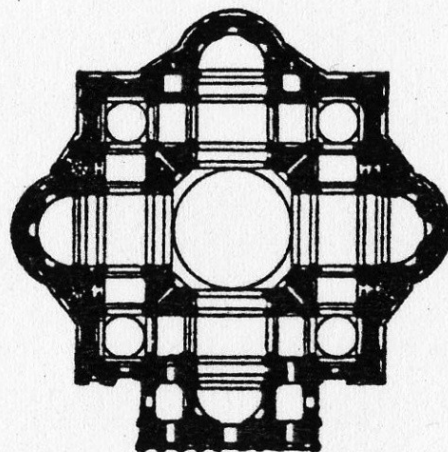
Protobarokní prvky v architektuře
Michelangelo, kupole chrámu sv. Petra ve Vatikánu,
návrh 1547-64, dokončena 1588-93

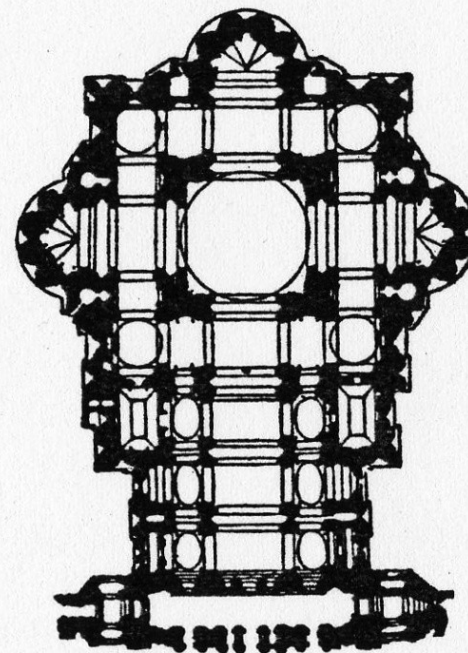
Tři fáze výstavby chrámu sv. Petra ve Vatikánu v raném novověku

obr. 3, Bramante 1506
základem kompozice je
rovnoramenný kříž
ukončovaný apsidami;
kupole měla vzor v římském Pantheonu; navenek stavba vyhlížela jako krychle

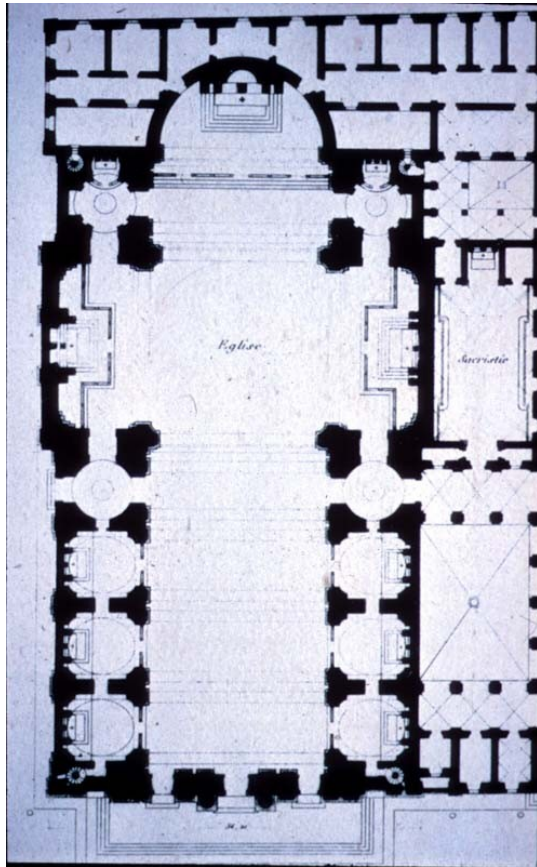
obr. 4, Michelangelo 1547
projekt 136 m vysoké
dvouplášťové kupole
konečným způsobem definoval
rozměry chrámu;
zesílení zdiva, zjednodušení
a scelení stavby

obr 5, Maderna 1626
změna renesanční vertikální
dispozice na podélnou; před
prodloužený chrám postaven
mohutný portikus

Protobarokní architektura

Kostel Il Gesù, mateřský kostel jezuitského řádu, 1568-84
návrh Giacomo Barozzi da Vignola a Giovanni della Porta
původní interiér byl strohý, výmalba pochází až z let 1668-83

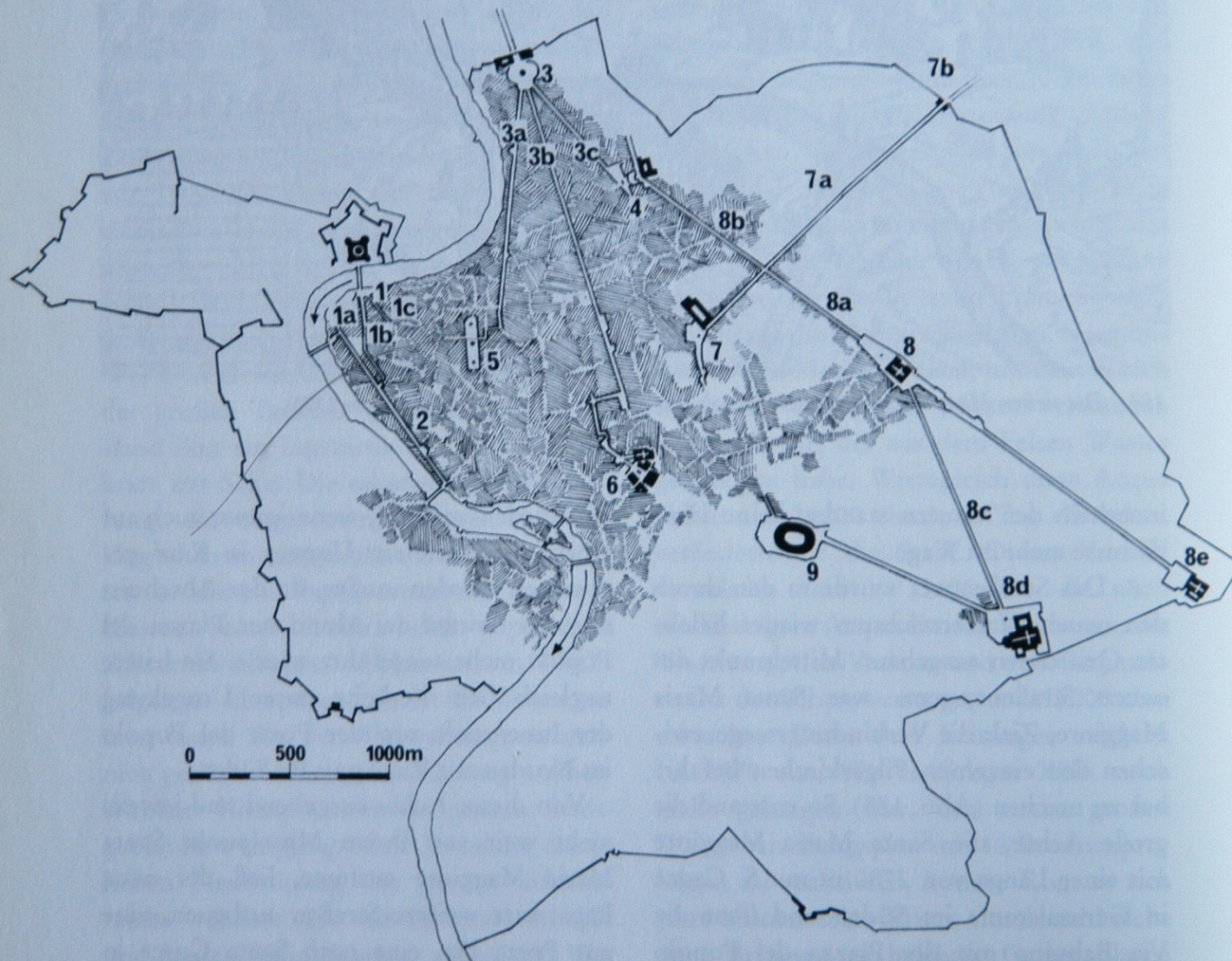
Protobarokní a raně barokní architektura

Hlavní průčelí kostela Il Gesù a kostela S. Susanna (1602, Carlo Maderna)

185 Rom, Straßendurchbrüche und Regulierungen im 16. Jh.

1 Piazza Sant' Angelo 1a Via Paola 1b Via Banco di Santo Spirito 1c Via Panico 2 Via Giulia 3 Piazza del Popolo 3a Via di Ripetta 3b Via del Corso 3c Via del Babuino 4 Piazza di Spagna 5 Piazza Navona 6 Kapitol 7 Quirinal 7a Via del Quirinale 7b Porta Pia 8 Santa Maria Maggiore 8a Via di Quattro Fontane 8b Via Sistina 8c Via Merulana 8d San Giovanni in Laterano 8e Santa Croce in Gerusalemme 9 Kolosseum

Schema urbanistické
přestavby Říma
navržené za Sixta V.
(papežem 1585-90):
proražení přímých
ulic spojujících
hlavní dominanty –
poutní místa

Piazza del Popolo – vstup do města od severu

Pozn.: Podle urbanistického plánu pořízeného Sixtem V. ústí do náměstí trojzubec ulic (střední z nich Via del corso je obestavěna významnými městskými paláci), tato část náměstí je zvýrazněna dvěma shodně utvářenými kostely ze 3. čtvrt. 17. stol., osy tří ulic se sbíhají v bodu, na němž stojí egyptský obelisk.

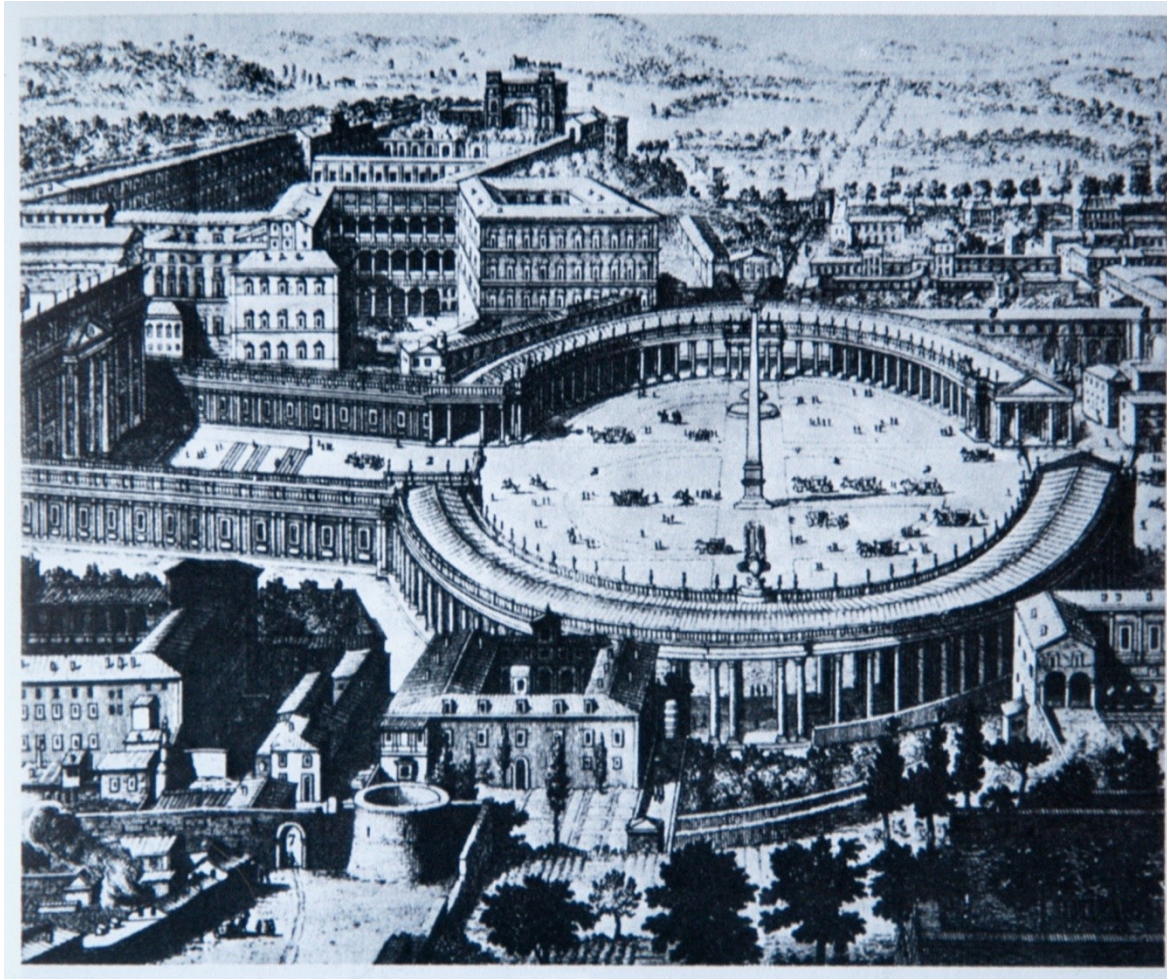
Piazza del Popolo

Piazza Navona: Fontána čtyř řek

Piazza San Pietro ve Vatikánu

Hlavní průčelí chrámu sv. Petra (1626, návrh Carlo Maderna) a kolonáda (1659-71, návrh Gianlorenzo Bernini)

Annibale Carracci, Pieta, 1599-1600

Pozn.: dílo boloňského malíře, představitele tzv. akademismu či eklekticismu

Caravaggio
Povolání celníka
Matouše, 1599-
1600, z cyklu
Život sv. Matouše
v kostele S. Luigi
dei Francesi

Gianlorenzo Bernini

Fontána čtyř řek, 1648-51, detail: řeka Ganga

Vodní slavnost na Piazza Navona s Berniniho fontánou

Pozn.: Bernini byl prvním univerzálním umělcem baroka, který ve svém „bel composto“ spojoval architekturu a urbanismus se sochařstvím.

Gianlorenzo Bernini

Vidění sv. Terezie, 1647-52

Řím, kostel Santa Maria della Vittoria, kaple Cornarů

(proto)barokní Řím v 16. a 17. stol.

- **Architektura**

Michelangelo: podíl na výstavbě chrámu sv. Petra ve Vatikánu

Giacomo della Porta a Giacomo Vignola: kostel Il Gesù

Francesco Borromini: San Carlo alle quattro fontane, San Ivo alla Sapienza

- **Urbanismus**

Přestavba Říma: Domenico Fontana, stavebníkem papež Sixtus V.

- **Sochařství, architektura atd.:** Gianlorenzo Bernini

- **Malířství**

Akademismus: Annibale Carracci, Guido Reni

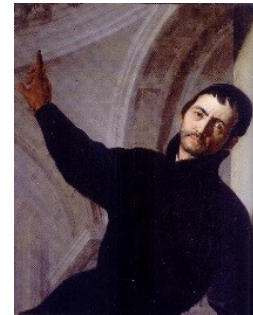
Klasicismus: Nicolas Poussin, Claude Lorrain

Caravaggismus: Caravaggio (Michelangelo Merisi)

Freskařství – ilusionismus: Andrea del Pozzo T.J.

4) Barokní fresky

Andrea Pozzo, Autoportrét, 90. léta 17. stol.
Týž, Alegorie misionářského působení jezuitského řádu,
freska na klenbě lodi kostela sv. Ignáce v Římě, 1688-94

Palazzo Labia v Benátkách, taneční sál

Západní stěna s freskovou výmalbou G. B. Tiepola z let 1743-50 + detail malby Hostina Kleopatry

Nástěnná malba – základní pojmy

(Zdroj: O. J. Blažíček – J. Kropáček, *Slovník pojmů z dějin umění*. Praha 1991.)

- **Freska** (z ital. *al fresco*, tj. na čerstvo): nástěnná malba provedená do mokré omítky barvami, které se nemění vápnem. Malba se spojí po uschnutí pevně s omítkou, je světlá a svítivá zásluhou uhličitanu vápenatého, který vystoupí na povrch. Počátky této techniky byly hledány už ve starověku, ale pravá freska bez temperových přemaleb, tedy *buon fresco*, byla vytvářena až v renesanční Itálii (např. Michelangelem), aby pak v období baroka dosáhla největší dokonalosti a rozšíření po celé Evropě.
- **Giornata** (z ital. *il giorno*, den): úsek fresky zpracovaný za jeden den. Technika fresky vyžaduje rychlou práci, aby nezaschla omítka, maluje se proto jen po částech plochy. Dodatečné opravy nejsou možné bez otesání omítkové vrstvy.
- Nástěnná malba *al secco* (tj. na sucho): malba hlinitými (temperovými) barvami na suché, hladce připravené omítce, vhodná pro chráněné interiéry, užívaná od starověku, a zejména ve středověku. Též v kombinaci *fresco-secco*. Ve srovnání s freskou méně trvanlivá.
- **Kvadraturní malířství**: fresková malba architektury, která usiluje o iluzivní zvýšení nebo proměnu reálného interiéru (často zároveň otevřením do malovaného volného prostoru nebes) perspektivními zkratkami a kvadraturní metodou čtvercového dělení (odtud název), rozvinutou k tomu účelu zejména v době baroka. *Kvadraturisté*: malíři znalí pravidel perspektivy, specialisté na iluzivní architekturu.

5) Rétorické principy v barokním výtvarném umění

Příklad: výmalba sálu předků na zámku Vranov nad Dyjí (malíř Johann Michael Rottmayr, 1695)

- Členění výmalby je provedeno podle antické oslavné řeči – *genus demonstrativum* (*exordio, narratio, argumentatio, conclusio*).
- Nižší forma, *stilus humilis*: scény ze života příslušníků rodu Althannů – grisaillové malby nad okny, mají především poučit (*docere*) formou prostého líčení
- Vyšší forma, *stilus gravis* (*s. grande*): scény z antické mytologie oslavující rodové ctnosti – malby meziokenních polí nad sochami předků, mají potěšit (*delectare*)
- Triumf rodu je stupňován k apoteóze (*amplificatio*): rodové znaky na Apollónově slunečním voze

Zámek
Vranov
nad Dyjí,
interiér sálu
předků

Stilus grande

J. M. Rottmayr, Zpívající Orfeus a Múza Erató
návrh (lavírovaná perokresba) a realizace

Amplificatio

J. M. Rottmayr, Apollón na slunečním voze

Uplatnění rétoriky při výkladu barokního umění

- Výtvarné umění jako prostředek reprezentace objednavatele: může mít stejnou účinnost jako rétorický argument, a proto bývá ve svém přesvědčovacím působení vystavěno na obdobných principech (rétorické figury apod.). Příklad: programy velkých souborů nástěnných maleb (k tomu Markus Hundemer, *Rhetorische Kunsttheorie und barocke Deckenmalerei*. Regensburg 1997).
- Ideové a ikonografické programy barokních výtvarných děl bývaly dílem teologů, dvorních historiografů, či přímo objednavatelů.
- Dalším pramenem pro interpretaci barokního umění jsou řeči pronášené při slavnostních příležitostech, v nichž se dílo stává součástí rétorické argumentace. Příklad: kázání v poutním kostele sv. Jana Nepomuckého na Zelené hoře u Žďáru n/S. (K tomu např. Z. Kalista, *Česká barokní gotika a její žďárské ohnisko*. Brno 1970.)

Literatura

- Vojtěch Jirát, Barokní poesie německá, in: *Růže ran. Básně německého baroku*. 5. vyd. Praha 1969, s. 111-126.
- Wilfried Hansmann, *Baukunst des Barock. Form, Funktion, Sinngehalt* (edice DuMont Dokumente). 3. vyd. Köln 1988.
- Zdeněk Kudělka (ed.) – Ivo Krsek – Miloš Stehlík – Josef Válka, *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*. Praha 1996.
- Rudolf Wittkower, *Art and Architecture in Italy, 1600-1750*, sv. 1-3. 4. vyd. The Yale University Press 1999.
- *Sláva barokní Čechie : stati o umění, kultuře a společnosti 17. a 18. století*, ed. Vít Vlnas. Praha 2001.
- *Barokní člověk a jeho svět*, ed. Rosario Vilari. Praha 2004.
- *Morava v době baroka*, ed. Tomáš Knoz. Brno 2004.
- Zdeněk Kalista, *Tvář baroka. Poznámky, které zabloudily na okraj života. Skicář problémů a odpovědí*. 4. vyd. Praha 2005.
- Josef Válka, *Myšlení a obraz v dějinách kultury. Studie, eseje, reflexe*. Brno 2009.